

УДК 37 (477)(09)19"

КРАВЧУК Оксана Володимирівна –
кандидат педагогічних наук, доцент, доцент
кафедри фахових методик та інноваційних
технологій у початковій школі Уманського державного
педагогічного університету імені Павла Тичини
e-mail: okskravth@gmail.com

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ДО НОВАТОРСЬКИХ ПОШУКІВ УДОСКОНАЛЕННЯ УРОКУ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Урок у системі педагогічної діяльності вчителя посідає центральне місце, він протягом кількох століть залишається основною формою організації навчально-виховного процесу. Відтак одним із потужних напрямів новаторської діяльності в українській освіті були пошуки, спрямовані на вдосконалення його форм, структури, ефективності тощо. На сучасному етапі, який характеризується посиленою активністю в застосуванні різноманітних інновацій, актуальним є вивчення і врахування ретроспективного досвіду впровадження нововведень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У педагогічній літературі наявний великий арсенал наукових праць, у яких вивчають проблеми уроку в навчальному процесі. Сучасні дослідники, спираючись на класичні праці Ю. Бабанського, В. Сластьоніна, В. Онищука, М. Скаткіна та інших, намагаються подати якнайточніше визначення уроку, обґрунтувати його структурні компоненти. Науковці вивчають проблеми вдосконалення класно-урочної системи навчання, технології і техніки шкільного уроку, продовжують шукати шляхи підвищення ефективності сучасного уроку. І. Кучеренко подає ретроспективний аналіз процесу походження і становлення у шкільній освіті класно-урочної системи навчання, виділяє формальні ознаки класно-урочної системи, теоретично обґрунтовує її характерні риси і головні ознаки. Дослідниця характеризує важливі ознаки класно-урочної системи та урок як функційний складник процесу навчання, описує модифіковані форми уроку [5; 6].

Ґрунтовною узагальнювальною працею про генезу уроку в історії освіти є розвідка Н. Острроверхової. Автор описала генезу уроку як основної форми групового навчання, проаналізувала літературу з проблеми розкриття сутності уроку, навела численні дефініції поняття «урок» та її інтерпретації, вказала на основні структурні компоненти уроку, окреслила проблеми, на які спрямовано наукові пошуки у вивченні специфіки уроку [8]. А. Кузьмінський та С. Омеляненко в посібнику розкривають теоретичні засади процесу навчання, принципи, форми, методи і засоби

організації навчально-виховного процесу в загальноосвітніх навчально-виховних закладах, зосереджуючи увагу на обґрунтуванні й висвітленні питань технології і педагогічної техніки підготовки вчителя до уроку, його проведенні, створенні оптимальних умов для організації й інтенсифікації пізнавальної діяльності учнів, їхнього інтелектуального розвитку [4]. Вагомість уроку в реалізації освітніх цілей зумовлює актуальність вивчення історії його інноваційних змін.

Мета статті – простежити організаційно-педагогічні передумови новаторських пошуків, спрямованих на вдосконалення методики проведення уроків в історії української освіти у першій половині ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Історію новаторських пошуків удосконалення уроку в минулому столітті можемо умовно почати від періоду відмови від нього. Ідеї замінити класно-урочну систему навчання іншими формами організації навчання пропонувався у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. у різних країнах. В Україні у 20-роки як альтернативу впроваджували бригадно-лабораторну систему, систему дальтон-плану тощо. Класно-урочну систему заперечувала і комплексна система, яка передбачала інтеграцію змісту в межах тем, важливих для соціального виховання дітей [14]. Оцінюючи цей факт в історії педагогіки, К. Ангеловскі зазначає, що прагнення відкинути класно-урочну систему як застарілу, невідповідну новим потребам не набули широкої підтримки, проте вони зумовили певні результати в покращенні класно-урочної системи, її гнучкості, якісно покращили її. Якісні зміни відбувалися в осучасненні освітньо-виховного змісту, у застосуванні нових форм роботи, групової, індивідуальної, програмованої [1, с. 25]. Одним із прикладів пошуків удосконалення уроку у 20-ті роки минулого століття можуть бути розвідки В. Помагайби. Дослідник констатував, що недоліком звичайного «типового» уроку є те, що не всі учні одночасно на ньому працюють, вони можуть заважати іншим, відволікатися на щось побічне. В. Помагайба вивчав можливість удосконалення техніки уроку, щоб максимально збільшити його ефективність і залучити до активної роботи всіх учнів. З публікації вченого

дізнаємося, що в секції кафедри педології Харківського інституту народної освіти працювала спеціальна комісія над вивченням техніки уроку, яка, окрім іншого, вивчала архітектуру уроку і специфіку праці учнів, що мали різний рівень успішності [9].

У 30-х роках минулого століття – після нетривалого періоду відмови – в Україні відбулося остаточне повернення класно-урочної системи навчання. У постанові ЦК ВКПБ (б) від 25 серпня 1932 року «Про навчальні програми та режим у початковій і середній школі» було зазначено, що основною формою організації навчальної роботи в початковій і середній школі повинен бути урок. Постанова засуджувала попередню бригадно-лабораторну форму організації навчального процесу, вимагала застосування різноманітних методів навчальної роботи, самостійні письмові роботи тощо [11].

Постанова не втрачала актуальності і в подальші десятиліття. 1952 року до 20-ї річниці її виходу було присвячено передову статтю в журналі «Радянська школа» під назвою «Програмний документ в історії радянської школи». Сучасникам нагадали, що наслідком дискредитації уроку стала відсутність правильної постановки навчальної роботи, недооцінка ролі пояснень учителя і приниження ролі педагога, відсутність систематичної перевірки знань учнів. Знецінення уроку негативно позначилося на якості навчання й виховання учнів. Автори передової статті наголошують, що вимоги програми – неухильно поліпшувати роль уроку, чітко будувати його, вмільо застосовувати різноманітні методи – є актуальними і в 50-ті роки [11].

Протягом подальших десятиліть і до сучасності актуальними залишаються пошуки, спрямовані на вдосконалення його форм, структури, ефективності тощо. До новаторських починань у цьому напрямку спонукали державні органи, керівні органи освіти, що передусім було зумовлено визнанням вагомості уроку в навчальному процесі.

У Наказі народного комісара освіти УРСР від 4 жовтня 1935 р. «Про навчальні плани для початкової, неповної середньої та середньої школи УРСР» теж було згадано про урок. Перехід на новий навчальний план кваліфікували як знаряддя поліпшення якості навчання та виховної роботи. У наказі акцентовано на важливості підготовки до уроку, необхідності чіткого планування уроку, раціональної витрати часу та використання найефективніших методів викладання [12]. Виконання цих настанов спостерігаємо на конкретних прикладах. Так, у підсумках роботи шкіл Харківської обл. за першу чверть 1939/1940 року інспектор обласного відділу зазначив, що вчителі працюють над

підвищенням своєї кваліфікації, над елементами уроку, такими як закріплення матеріалу, опитування учнів і контроль знань, індивідуальним підходом до учнів [3].

Про усвідомлення важливості уроку свідчить чимало дописів у газеті «Радянська освіта» у 40-і роки. Наприклад, кореспонденти подають інформацію про обговорення доповідей «Організація уроку» на куцшових нарадах і в районних педкабінетах [13]. Дописувач М. Ніжинський друкує замітки під назвами «*Замітки про уроки*», «*На уроках у заслужених учителів*» [13]; у нарисах про досвід роботи шкіл Чернівецької області виокремлено рубрику «*Урок*». Автор, нагадуючи про важливість уроку, апелює до постанови 1932 року, подає загальну характеристику відвіданим урокам і наголошує на необхідності правильно будувати урок, розробляти кожну його деталь [13]. На шпальтах газет схвильовано розповідають про перший навчальний рік у школах тогочасної Ізмаїльської області, схвально відгукується дописувач про те, що вчителі стали вивчати методику проведення уроків, опановуючи досвід кращих педагогів [13]. Заслужена вчителька м. Києва О. Слуцька вважає необхідним подавати методичні розробки уроків [13], удосконалення методики проведення уроків вважає своїм завданням завуч однієї з київських шкіл [13].

Значне посилення уваги до якості уроку спостерігаємо в 50-і роки ХХ ст. Центральна українська педагогічна газета «Радянська освіта» вміщувала матеріал про те, що поліпшення якості уроків має бути в центрі уваги педагогічних колективів. Промовистим прикладом може слугувати публікація за 1950 рік під заголовком «*Успіх вирішується на уроці*». У статті акцент роблять на побудові уроку, закликають, щоб виклад матеріалу змушував працювати дитячу думку, щоб відкривав можливості найслабшому учневі засвоювати знання [13 (1950. – № 12), с. 3]. У цей період гостро стояло питання подолання неуспішності учнів, боротьба з другорічнітвом, про що виразно свідчить публікація в «Радянській освіті» С. Чавдарова «*Запобігання неуспішності учнів – обов'язок кожного вчителя*». Прочитуємо слова видатного педагога з названої статті: «... Відставання учнів у навчанні немає там, де вчитель дбає про те, щоб якнайбездоганніше проходили його уроки. А бездоганим уроком можемо назвати тільки такий урок, який чітко організований від початку до кінця ... де забезпечена міцна, зосереджена увага всіх учнів, де забезпечена активна праця їх протягом всього уроку, де учні одержують просто і зрозуміло викладені їм пояснення педагога,

відповідно ілюстровані за допомогою наочних засобів, життєвих фактів і прикладів; де вчитель домагається, щоб усе з'ясоване ним було учнями засвоєне, щоб не було в класі жодного учня, який би чогось не дослухав, не зрозумів не запам'ятав, де діяльна робота мислення, уваги й пам'яті учнів унеможливило перенесення центра ваги на їх самостійні домашні завдання). Підсумовуючи, С. Чавдаров переконує, що головним завданням педагогічних рад, предметних комісій, методичних об'єднань повинно бути виявлення найкращого педагогічного досвіду, аналіз його та впровадження в практику роботи всіх учителів школи [16]. Принагідно зазначимо, що, за оцінкою науковців, С. Чавдаров один із перших українських педагогів і методистів виступив за відродження уроку як основної форми організації навчально-виховного процесу і впродовж усієї педагогічної діяльності працював над удосконаленням наукової класифікації типів, структури та методики проведення уроків мови. Уперше в методичці української мови С. Чавдаров розробив струнку систему навчання граматики, правопису й розвитку зв'язного мовлення учнів, що у своїх рисах збереглася до сьогоднішнього дня [2].

Саме правильно побудований урок розглядають як засіб розв'язання названої проблеми в дописі *«Шляхи до високої успішності»* [13]. У 1953 році газету «Радянська освіта» відкриває передова стаття *«За високу якість кожного уроку»*. У ній знову акцентовано, що урок – це невід'ємна ланка педагогічного процесу, процесу виховання нової людини і саме якість уроку визнано визначальною у реалізації головних завдань школи [13]. В аспекті піднесення успішності учнів розглянуто урок у публікації під заголовком *«Основне – високоякісний урок»*. Дописувач – завуч тогочасної Дніпропетровської школи висловлює переконання, що «основним засобом у боротьбі за високу успішність учнів є урок, до якого учитель добре підготувався, глибоко продумав матеріал, науково обґрунтував його, виділив головне, забезпечив урок наочними посібниками [13]. Дописувачі інформують про проведення семінарів (*«Урок – основна форма організації навчально-виховної роботи»*) і закликають поліпшувати його, наслідуючи приклад кращих учителів [13]. Директор Ніжинської школи повідомляв, що правильна організація і методика проведення уроку зумовлює якість навчання дітей, їх успішність запобігає другорічництву. Педагогічний колектив, за словами директора, систематично працює над удосконаленням і підвищенням якості уроку загалом і кожного етапу зокрема [15]. Урок був у центрі уваги передової статті

К. Присяжнюка, одного з редакторів газети «Радянська освіта», яку він надрукував у журналі «Радянська школа» у 1952 році. Аналізуючи досвід передових учителів, автор зазначає, що вчитель спрямовує свої зусилля на забезпечення високого рівня уроку як основної форми організації навчально-виховного процесу в школі, на забезпечення активності всіх учнів на уроці, на вихованні в них умінь перемагати труднощі, на розвиток у них самостійного мислення, кмітливості на досягнення міцності і сталості знань. Автор акцентує, що передові вчителі кожний свій урок будують творчо, застосовують активні методи опрацювання навчального матеріалу, у їхній роботі немає стандарту [10]. К. Присяжнюк ставить завдання керівним органам освіти – визначати проблемні питання передового педагогічного досвіду, над якими повинні працювати учителі. Як одне з найважливіших завдань визначено націлити учителів на пошуки вдосконалення уроку [10].

Саме урок ставав основним плацдармом реалізації нових ідей і методик, надбань учителів-новаторів. Зазвичай такі уроки називали відкритими. У 1946 році дописувач Т. Саксонова, на той час завідувач кабінету педагогіки Харківського обласного інституту вдосконалення учителів, у публікації *«Відкриті уроки»* зазначає, що відкриті уроки є дуже ефективним засобом показу і практичного обміну кращого педагогічного досвіду, вони є наочним показом педагогічної майстерності. Ця замітка може свідчити про те, що вже тоді з'являються паростки так званих *нестандартних уроків*, бо дописувач розповідає, що в деяких школах Харкова практикують уроки у формі творчих звітів [13]. У 1955 році міркування з приводу поширення передового педагогічного досвіду в центральному педагогічному журналі України висловлює голова Центрального комітету професійної спілки працівників початкової і середньої школи З. Нечипорук. Автор висловлює переконання, що ефективною формою популяризації кращого досвіду є проведення відкритих уроків та організація взаємовідвідування їх учителями. Відвідування уроку дає можливість усвідомити принципи роботи педагога і техніку застосування методу чи прийому, відвідування уроку та його обговорення сприятиме вивченню передового досвіду та використання його на практиці [7].

Висновки та перспективи подальших розвідок напрямку. Першу половину ХХ ст. можемо кваліфікувати як попередній етап, який підготував ґрунт для принципів інновацій в удосконаленні уроку в наступні десятиліття. Визнання уроку основною формою навчально-виховного процесу в урядових документах зумовило пошуки, спрямовані на вдосконалення

форм уроку, його структури, ефективності тощо. У 30–40-і роки ХХ ст. ще не спостерігаємо кардинальних оригінальних інноваційних ідей, спрямованих на докорінні зміни його змісту і побудови. На підставі аналізу різноманітних джерел того часу можемо констатувати, що загалом ішлося про досягнення ефективності уроку, удосконалення його методики, використання наочності та активізації розумової діяльності учнів. Матеріали педагогічної періодики засвідчують усвідомлення важливості уроку для забезпечення міцних знань і повної успішності учнів. Значне посилення уваги до якості уроку спостерігаємо в 50-і роки ХХ ст. На шпальтах педагогічної преси вміщували публікації про кращі досягнення шкіл та окремих учителів, звучали заклики до вивчення та впровадження кращого їх досвіду. Названі чинники ставали підґрунтям для новаторських пошуків і принципово нових форм удосконалення уроку в наступні десятиліття.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у вивченні напрямів новаторських пошуків удосконалення уроку у другій половині ХХ ст.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Ангеловски К. Учителя и инновации / Кристе Ангеловски; перевод с македонского. – М.: Просвещение, 1991. – 156 с.
2. Бакум З. Сава Чавдаров і лінгводидактика / Зінаїда Бакум // Початкова школа. – 1997. – № 2. – С. 53–55.
3. Бондаренко А. І. Про підсумки роботи шкіл Харківської області за першу чверть 1939/1940 навчального року / А. І. Бондаренко // Збірник методичних матеріалів: Харківський інститут удосконалення учителів (обмін педагогічним досвідом). Вип. 2. – Харків: Видавництво Харківського облвн і Інституту удосконалення учителів, 1939. – С. 3–7.
4. Кузьмінський А. І. Технологія і техніка шкільного уроку: навч. посібник / А. І. Кузьмінський, С. В. Омеляненко. – К.: Знання, 2010. – 335 с.
5. Кучеренко І. Класно-урочна система Я. Коменського: становлення й історія розвитку / І. Кучеренко // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / [гол. ред.: М. Т. Мартинюк]. – Умань: ПП Жовтий О. О., 2012. – Ч. 3. – С. 158–165.
6. Кучеренко І. Основна організаційна форма навчання та її модифіковані форми / І. Кучеренко // Педагогічні науки: зб. наук. пр. Бердянського державного педагогічного університету. – Бердянськ: БДПУ, 2012. – № 1. – С. 157–163.

7. Нечипорук З. С. Ширити передовий педагогічний досвід / З. С. Нечипорук // Радянська школа. – 1955. – № 3. – С. 58–59.

8. Островецька Н. М. Урок як соціально-педагогічна система / Н. М. Островецька // Освіта та розвиток обдарованої особистості. – 2014. – № 2. – С. 9–14.

9. Помагайба В. Спроба оцінити техніку «типового» уроку» в трудшколі за даними автофіксації поведінки учнів / В. Помагайба // Український вісник експериментальної педагогіки та рефлексології. – К.: Держ. Вид-во України, 1928. – Вип. 3. – С. 71–87.

10. Присяжнюк К. Ф. Вивчення і узагальнення передового педагогічного досвіду / К. Ф. Присяжнюк // Радянська школа. – 1952. – № 12. – С. 3–10.

11. Програмний документ в історії радянської школи // Радянська школа. – 1952. – № 8. – С. 4–7.

12. «Про навчальні плани для початкової, неповної середньої та середньої школи УРСР» // Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України: за 1935 рік. – [Київ]: Вид. ВУЦВК «Радянське будівництво і право», 1935–1936. – Т. 1. Вип. 1–47. – С. 407–416.

13. Радянська освіта. – Київ, 2017. – № 4–10.

14. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти: підручник / О. Я. Савченко. – К.: Грамота, 2012. – 503 с.

15. Усенко Є. Г. У боротьбі за повну успішність / Є. Г. Усенко // Радянська школа. – 1952. – № 5. – С. 9–13.

16. Чавдаров С. Запобігання неуспішності учнів – обов'язок кожного вчителя / С. Чавдаров // Радянська освіта. – 09 вересня 1950 р. – С. 1.

REFERENCES

1. Angelovski, K. (1991). *Uchitelia i innovatsii: kniga dlia uchitelia* [Teachers and innovations: a book for a teacher]. Moscow: Prosvshchenie.
2. Bakum, Z. (1997). *Sava Chavdarov i lingvodidaktyka*. [Sava Chavdarov and lingvodidactics]. Pochatkova shkola.
3. Bondarenko, A. I. (1939). *Pro pidsumky roboty shkil Harkivskoyi oblasti za pershu chvert 1939/1940 navchalnoho roku*. [About the results of the work of schools in Kharkiv region in the first quarter of 1939–1940 academic year]. Zbirnyk metodychnyh materialiv: Harkivskiy instytut udoskonalennia uchyteliv (obmin pedahohichnym dosvidom).
4. Kuzminskyi, A. I., Omelianenko, S. V. (2010). *Tehnolohiia i tehnika shkilnoho uroku*. [Technology and technique of a school lesson]. Kyiv: Znannia.
5. Kucherenko, I. (2012). *Klasno-urochna systema Ya. Komenskoho: stanovlennia i istoriia rozvytku*. [A class-lesson system of Ya. Komensky: establishment and history of the development].

Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Pavla Tychny.

6. Kucherenko, I. (2012). *Osnovna orhanizatsiyna forma navchannia ta ii modyfikovani formy*. [The main organizational teaching form and its modified forms]. Pedahohichni nauky.

7. Nechyporuk, Z. S. (1955). *Shyryty peredovyi pedahohichniy dosvid*. [To spread advanced pedagogical experience]. Radianska shkola.

8. Ostroverhova, N. M. (2014). *Urok yak sotsialno-pedahohichna systema*. [Lesson as a social-pedagogical system]. *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystostin*.

9. Pomahaiba, V. (1928). *Sproba otsynyty tehniku «typovoho uroku» v trudshkoli za danymy avtofiksiatsiyi povedinky uchniv*. [The attempt to estimate the technique of «a typical lesson» at a labor school using the data of auto fixation of pupils' behavior]. *Ukrainskyi visnyk eksperymentalnoyi pedahohiky ta refleksolohiyi*.

10. Prysiazhniuk, K. F. (1952). *Vyvchennia i uzahalnennia peredovoho pedahohichnoho dosvidu*. [Learning and generalization of the advanced pedagogical experience]. Radianska shkola.

11. *Prohramnyi document v istorii radianskoyi shkoly*. (1932). [Program document in the history of soviet school]. Radianska shkola.

12. «Pro navchalni plany dlia pochatkovoyi, nepovnoyi serednioyi ta serednioyi shkoly URSSR». (1935). [«About curricula for elementary, incomplete secondary and secondary school of the UkrSSR»]. *Zbirnyk zakoniv ta rozporiadzhen robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy za 1935 rik*.

13. *Radianska osvita*. (2017). [Radianska osvita]. Kyiv, №4–10.

14. Savchenko, O. Ya. (2012). *Dydaktyka pochatkovoyi osvity*. [Didactics of elementary education]. Kyiv: Hramota.

15. Usenko, Ye. H. (1952). *U borotbi za povnu uspishnist*. [In achieving academic success]. Radianska shkola.

16. Chavdarov, S. (1950). *Zapobihannia neuspishnosti uchniv – oboviazok kozhnoho vchytelia*. [To prevent pupils' academic failure is the duty of every teacher]. Radianska osvita.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

КРАВЧУК Оксана Володимирівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри фахових методик та інноваційних технологій у початковій школі Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Наукові інтереси: історія новаторського руху в Україні.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

KRAVCHUK Oksana Volodymyrivna – candidate of sciences (pedagogics), associate professor of the department of teaching methods and innovation technologies in elementary school Uman state pedagogical university named after Pavlo Tychna.

Circle of scientific interests: the history of innovation movement in Ukraine.

Дата надходження рукопису 16. 09. 2017 р

УДК 378.22:37(045)

МОЙСЕЄНКО Раїса Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та освіти Маріупольського державного університету, e-mail:henomelis15@ukr.net

АКТИВІЗАЦІЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ЗАСОБАМИ АКТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ В УМОВАХ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства досить чітко виражена потреба у фахівцях, що володіють високим рівнем розвитку творчого потенціалу, вмінням системно ставити і вирішувати різні завдання. Творчий підхід у виконанні професійної діяльності можна розглядати не тільки як професійну характеристику, але й як необхідну особистісну якість, що дозволяє людині адаптуватися в швидко мінливих соціальних умовах і орієнтуватися в інформаційному полі,

що все більше розширюється. У зв'язку з цим актуалізується проблема активізації пізнавальної діяльності студентів вищого навчального закладу, розвитку вмінь швидко орієнтуватися в нових технологіях та адаптуватися до них, використовувати отримані знання в професійній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування творчої особистості майбутнього фахівця знайшла своє глибоке обґрунтування у дослідженнях багатьох вчених: В. Біблера, І. Волкова, А. Виготського,